

Prof. dr hab. Maria Jarymowicz
emer. prof. zwyczajny
Uniwersytetu Warszawskiego

Recenzja rozprawy doktorskiej

mgr Aleksandra SOBOTKA

***Wartości kulturowe a sądowe strategie interwencyjne i wspierające
wobec młodzieży naruszającej normy –
Badania porównawcze na próbach profesjonalistów i laików***

Przewód doktorski w Instytucie Psychologii Polskiej Akademii Nauk

Promotor pracy: prof. dr hab. Paweł Boski

Ocena ogólna

Praca doktorska mgr Aleksandry Sobotki niewątpliwie **wyróżnia się** wśród licznych akademickich prac tej samej rangi. Dotyczy to zarówno kultury pisania i wagi podjętych problemów, jak i ambitnego projektu badawczego oraz szczególnej wnikliwości w przygotowaniu programu badań i analizy uzyskanych danych. Każdy etap pracy powiązany został z rozległą literaturą, wiedzą Autorki i wnikliwymi rozważaniami.

Chodzi w pracy o poważne problemy społeczne, a Autorka odnosi je m. in. do pojęć aksjologicznych o kluczowym znaczeniu dla społecznego funkcjonowania człowieka, pozostających wciąż niemal poza zakresem uwagi psychologii.

Podjęte problemy i teoretyczny kontekst badań

Z racji własnych zainteresowań i perspektywy doświadczeń zawodowych, mgr Aleksandra Sobotka poświęciła uwagę wzorcom postępowania świata dorosłych wobec osób nieletnich **naruszających normy społeczne**. Wyróżniła wśród tych wzorców dwie główne kategorie sposobów postępowania: (1) ukierunkowanych na instytucjonalne sankcje vs (2) ukierunkowanych na wsparcie dziecka z trudnościami oraz jego rodziny. Postawiła pytanie o wyznaczniki preferencji owych wzorców i skoncentrowała uwagę na znaczeniu **systemów wartości** osób mających do czynienia z wykroczeniami osób nieletnich.

Trudno przecenić społeczną wagę podjętej problematyki, zwłaszcza w aktualnej sytuacji („naszego”) świata. Różne **normy społeczne tracą moc regulacyjną**, są więc – wzorem sposobów postępowania ludzi dorosłych – naruszane także przez młodzież, w stopniu niespotykanym wcześniej (co dramatycznie komplikuje sytuacje wychowawcze w systemie edukacji szkolnej i w domach rodzinnych). Świat nie ma dobrego pomysłu na poradzenie sobie z problemami natury normatywnej. Z tego punktu widzenia dokonania pani Aleksandry Sobotki zasługują na szczególną uwagę.

W podejściu do tych problemów pani Aleksandra Sobotka wyróżnia i rozróżnia w repertuarze pojęć psychologicznych pomiędzy **normami** społecznymi a **wartościami** kulturowymi i nadrzędnymi, aksjologicznymi. Niewątpliwie są to pojęcia odnoszące się do struktur psychiki o odmiennej genezie i roli w procesach wszelkiego wartościowania

rzeczywistości, a na ogół nierozróżniane w naukach społecznych - o czym świadczy obiegowa w piśmiennictwie zbitka słowna „normy i wartości”, pozbawiona specyficznych odniesień.

Autorka spodziewała się, że **wartości wyrażone w języku pojęć nadrzędnych** (takich jak *dobroć, konserwatyzm, podmiotowość czy hedonizm*) determinują

(1) **przejawy postaw społecznych** (typu opowiadanie się za wolnością słowa czy aborcji, równością płci czy orientacji seksualnych), a zarazem

(2) **preferencje konkretnych sposobów postępowania** – o charakterze wzmocnień negatywnych czy pozytywnych w reakcji na naganne zachowania dorosłych czy nieletnich obywateli.

W celu sprawdzenia własnych przewidywań dotyczących **regulacyjnej roli wartości**, Autorka odwołała się – po pierwsze - do *Kołowego Modelu Wartości* autorstwa Shaloma Schwarza. Model ten oparty został o istotne przesłanki teoretyczne, a jego trafności dowiodły dziesiątki lat realizacji bezprecedensowego projektu badawczego, zastosowanego w setkach środowisk i kultur świata, z użyciem kwestionariusza **Profile Value Questionnaire**). Kwestionariusz ten zawiera *itemy* takie, jak *sprawiedliwość społeczna, ekscytujące życie czy porządek społeczny* - to jest pojęcia abstrakcyjne (których rozumienie nie łatwo jest sobie przybliżyć). Zostały one przyporządkowane dwóm parom kluczowych wymiarów nadrzędnych, a są to:

(1) *konserwatyzm – otwartość na zmiany* oraz

(2) *koncentracja na sobie – koncentracja na innych*.

Po drugie - w projekcie badawczym mgr Sobotki znalazło się inne jeszcze narzędzie kwestionariuszowe, legitymujące się podobną historią walidacji: jest to **World Values Survey** Christiana Velzela. Technika ta służy do pomiaru przejawów systemu wartości, jakimi są przekonania na temat określonych, toczących się w społecznej rzeczywistości procesów oraz zmieniających się i kontestowanych zjawisk. *Itemy* dotyczą postaw wobec demokracji, religii, zwierząt, przyrody itd. Ich dobór podporządkowany został hierarchii potrzeb Masłowa, z jej dwoma kluczowymi kategoriami preferencji:

(1) *kierowania się tradycją vs racjonalnością* oraz

(2) *nastawienia na przetrwanie vs samorealizację*.

Doktorantka precyzyjnie przedstawiła cele opracowania obu narzędzi, pobudzając zarazem czytelnika do refleksji nad pojęciem **wartości** i przybliżając jego sens. Te fragmenty tekstu rozprawy dostarczają nie lada okazji do uchwycenia różnicy pomiędzy abstrakcyjnym pojęciem **dobra** a rozmaitymi sposobami jego pojmowania - w odniesieniu do preferowanych sposobów postępowania (takich jak ochrona zwierząt czy swoboda decyzji w kwestii rozwodów). Perspektywa ta leżała u podstaw oryginalnych celów i pytań badawczych.

Pomiar hierarchii wartości i quasi-eksperymentalna część programu badań

Uczestnicy badań odpowiadali na pytania kwestionariusza wartości **PVQ** Schwartza oraz na wybrane pytania tzw. **ujednoliconej skali emancypacyjnej** Velzela. Te wybrane pytania dotyczyły stosunku do aborcji, rozwodów, związków jednoosobowych, stopnia

autonomii dziecka, stosowania kar cielesnych oraz ingerowania rodziców w rozwój zainteresowań dziecka.

Autorka zaprosiła do udziału w badaniach reprezentantów wielu populacji – były to osoby zajmujące się wykroczeniami nieletnich jako **profesjonaliści** (sędziowie oraz inni pracownicy sądownictwa) i **laicy** (rodzice oraz studenci). Wszyscy otrzymywali kwestionariusze Schwartza i Wenzela, a ponadto autorskie narzędzie badawcze mające na celu:

- (1) skonfrontowanie każdego z uczestników z opisami 3 przypadków **osób nieletnich z problemami, które doprowadziły je do wykroczeń**,
- (2) zarejestrowanie reakcji uczestników w odniesieniu do każdego opisanego przypadku – poprzez wskazanie na liście propozycji tych możliwych **reakcji otoczenia**, które w przekonaniu osoby badanej

A/ są słuszne lub

B/ należy odrzucić jako niesłuszne.

Realizacja tego złożonego projektu badań doprowadziła do uzyskania ogromnej ilości danych - w postaci negatywnych vs pozytywnych wyborów sposobów postępowania wobec dzieci i ich rodzin (w odniesieniu do 3 różnych dziecięcych przypadków), przez osoby z 4 prób uczestników, porównywanych z punktu widzenia przejawów postaw i wartości mierzonych 2-oma narzędziami kwestionariuszowymi (posiadającymi odmienne podskale). W związku z tym złożonym schematem wykonane zostały analizy danych, obejmujące setki operacji statystycznych.

Praca koncepcyjna a efekty empiryczne

Na uwagę zasługuje ogrom i jakość prac poprzedzających zaprogramowanie i realizację własnego projektu badań. Polegały one – po pierwsze - na wnikliwym rozpoznaniu praktyk postępowania wobec **wykroczeń osób nieletnich**. W tym obszarze Autorka omówiła rodzaje sankcji prawnych w Polsce i w kilku różnych krajach świata oraz praktyki sądowe różniące się surowością orzeczeń. Ponadto scharakteryzowała rodzinne i społeczne style oddziaływań wychowawczych oraz reagowania na wychowawcze trudności - także w różnych kulturach świata. Ten kontekst posłużył do wyodrębnienia rodzajów postępowania we własnym autorskim kwestionariuszu, z ich nadrzędnym zróżnicowaniem na zachowania typu **sankcje versus wspomaganie**.

Po drugie, Autorka sformułowała przypuszczenie, że opowiadanie się za punitywnymi bądź wspierającymi sposobami działania **zależy od systemu wartości**. A w ślad za tą ważną tezą i w związku z przyjętym podejściem teoretycznym do mechanizmów ewaluacji, dobrała narzędzia pomiaru wartości o najpoważniejszym statusie w literaturze światowej. Pewną lukę w tym zakresie stanowi kwestia relacji pomiędzy tym, co mierzy PVQ Schwartza i WVS Welzela. Sądzę, że dobór tych narzędzi pozwoli na istotne rozróżnienie **dwóch poziomów wartości**: abstrakcyjnych pojęć wartościujących (takich jak *uniwersalizm* czy *podmiotowość*) oraz kategorii postaw wobec zjawisk społecznych (jak sprzeciw wobec aborcji).

W pomiarze każdego z tych dwóch poziomów wartości wyróżnione były podkategorie różnego stopnia ogólności (na podstawie badań autorów zgodnie wybranych przez

Autorkę kwestionariuszy (PVQ i WVS). W tym kontekście powstał projekt schematu i scenariusza badań, ukierunkowanego na (1) przybliżenia uczestnikom badań wybranych przypadków dziecięcych wykroczeń i ich kontekstu oraz (2) zarejestrowanie reakcji na nie – zróżnicowane na różnorodne typy zachowania o charakterze sankcji bądź wspomagania. Reakcje te sprawdzane były aż w czterech różnych populacjach, co zmnożyło zbiór zmiennych mierzonych i ich wielorakich wskaźników.

Analizy statystyczne tego wielkiego zbioru wykazały – zgodnie z przyjętymi hipotezami:-

- korelacyjne powiązania wskaźników wartości uzyskanych w kwestionariuszach **PVQ** Schwartz'a oraz **WVS** Wenzela;
- **współmienność** stopnia akceptacji określonych wartości i preferowanych sposobów postępowania wobec nieletnich;
- **interakcyjną współmienność wskaźników** PVQ, WSV oraz preferowanych sposobów postępowania wobec wykroczeń osób nieletnich;
- omówienie praktycznych implikacji wyników badań oraz sformułowanie mądrych rekomendacji końcowych.

Warto zwrócić uwagę na ujmującą dedykację jaką Doktorantka wpisała na wstępie rozprawy swojemu Promotorowi:

*Dziękuję mojemu Mistrzowi –
za to, że wymagał więcej, niż myślałam, że potrafię.*

Zrealizowane badania a perspektywy

Liczne atrybuty rozprawy pani mgr Sobotki zasługują na status etapu habilitacyjnego. Doktorantka jest dojrzałą i wnikliwą badaczką, zaangażowaną poznawczo, zdolną do rzadko spotykanej systematyczności. Podjęła pytania fundamentalnie ważne, a badania wyznaczyły wartościowe operacjonalizacje. Repertuar pytań empirycznych jest tak rozległy, że mógłby stanowić projekt realizowany przez spory zespół badaczy. Uchwycone wątki są ze wszech miar godne dalszych poszukiwań. Ale i – jak zwykle – także i pewnych ulepszeń.

Stabością formalną rozprawy jest powiązanie wszelkich celów badań z czymś co nazwane zostało *hipotezami*. Niestety termin ten jest obecnie rażąco nadużywany – tak jakby doktoranci nie przechodzili szkolenia w zakresie metodologii. Nawet terminy *założenia* i *hipotezy* używane są zamiennie, jakby były synonimami! Zaskakuje ponadto stawianie „hipotez” wtedy, gdy nie chodzi o weryfikację wywiedzionych z przesłanek przewidywań, lecz o opis nieznanej nam rzeczywistości – tak jakby w programach badań „nie wypadało” stawiać pytań otwartych. Podobnie (a zdarza się to i Autorce), analizy korelacyjne komentowane są konkluzjami przyczynowo-skutkowymi – tak jakby zapomniane zostało dziś pojęcie korelacji pozornej(!).

Sądzę, że repertuar podjętych przez Doktorantkę pytań badawczych cechuje pewien nadmiar. W związku ze stanem badań psychologicznych nad wartościami, nasze prace muszą mieć charakter eksploracyjny, ale ich zakres wymaga raczej starannej redukcji i dociekliwości niż zaspakajania wielu zaciekawień. Za tego typu niezbyt fortunny wybór uznałabym odniesienie pytań do wielu badanych populacji, co znacząco pomnożyło macierz zmiennych. Wymusiło to w programie analizy danych poświęcenie uwagi i

energii, a zarazem ogromnego wysiłku kwestiom dalej idącym niż pytania podstawowe. Każda z nich warta jest badań (jak różnice generacyjne w badanym obszarze), ale za priorytet powinniśmy chyba uznać studiowanie genezy, struktury i funkcji regulacyjnych systemów wartości. Do tego typu badań Autorka jest znakomicie przygotowana i godna najlepszych warunków instytucjonalnego wsparcia.

KONKLUZJA

Stwierdzam, że praca doktorska mgr Aleksandry Sobotki **spełnia warunki** do nadania stopnia doktora, określone *Prawem o szkolnictwie wyższym i nauce* - w art. 187 Ustawy z dnia 20 lipca 2018 roku (Dz. U. z 2021, poz. 478, 619, 1630).

Wniosuję zarazem do Rady Naukowej IP PAN **o przyznanie wyróżnienia** przedłożonej przez panią Aleksandrę Sobotkę rozprawy doktorskiej (zgodnie z paragrafem 13, p. 1.2.c.).

/Maria Jarymowicz/